

‘Hennen houden met hele snavels’

Ervaringen en praktijktips van de Studiegroep Hele Snavels

November 2005

Inleiding

In januari van dit jaar is, in het kader van het project Ekopluim, een studiegroep gestart rond het thema "Hele Snavels". Deze studiegroep is voortgekomen uit de wens van een aantal biologische pluimveehouders om actief aan de slag te gaan met het houden van hennen met hele snavels. Samenhangend hiermee is bij Skal een verzoek ingediend om per 1-3-2006 geen getoucheerde hennen meer toe te staan in de biologische sector.

De Studiegroep "Hele Snavels" koos voor de volgende insteek: Het houden van hennen met hele snavels zonder veren pikken hangt samen met een hele set aan managementfactoren, de bedrijfsopzet en factoren waar de pluimveehouder zelf weinig grip op heeft, zoals de opfok. Iedere pluimveehouder wil daarom op zijn eigen bedrijf zijn eigen optimale omstandigheden creëren om veren pikken te voorkomen. Het voorkomen van stress bij de hennen speelt hierin een belangrijke rol. In het zoekproces stonden de behoeften van de kip centraal. Om inzicht te verkrijgen in de behoeften was het behulpzaam om eerst te reflecteren op het eigen handelen. Waarom doe je de dingen op een bepaalde manier en waarom doet iemand anders het weer anders? Kun je daarvan leren?

De studiegroepbijeenkomsten zijn in fasen verdeeld: Een voorbereidingsfase waarin gezamenlijk de randvoorwaarden zijn besproken om kippen met hele snavels te houden. Een uitvoeringsfase waarin groepen van 4-5 pluimveehouders elkaars bedrijf hebben bezocht om in de praktijk te zien wat de ervaringen, mogelijkheden en problemen zijn. Vervolgens zijn de uitkomsten gebundeld en zijn de resultaten besproken met de pluimveehouders. Het eindresultaat is deze praktische brochure met praktijktips voor alle biologische pluimveehouders.

Inhoud

	Pagina
Achtergrond	3
Bedrijfsbezoeken	4
Stalinrichting	5
Klimaat	7
Licht	8
Uitloop	9
Gedrag van kippen	10
Dagritme	12
Conclusies	13

Achtergrond

Snavelbehandelen

We hebben geconstateerd dat snavelbehandelen in het leven onaanvaardbaar is voor biologische pluimveehouderij en dat toucheren zonder het levende deel te raken geen enkele zin heeft omdat de snavel weer aangroeit.

Randvoorwaarden voor een gezonde kip

Er zijn een aantal basisbehoeftes zijn voor een gezonde kip:

- voldoende voeding, licht en water
- lichaamsverzorging waaronder zand/stofbaden
- gelegenheid om te rusten
- gelegenheid om te scharrelen

Wat levert de kip stress op?

Er zijn twee soorten stress:

1. Acute stress, na vaccineren, tijdens de leg (ei niet kwijt kunnen), verplaatsen, schrikken etc.;
2. Chronische stress, door temperatuur, slecht voer, slechte lichtkwaliteit etc.

Bedrijfsbezoeken

Groepen pluimveehouders hebben in de zomer elkaars bedrijven bezocht. Tijdens deze 12 bedrijfsbezoeken is aan de hand van een lijstje met aandachtspunten naar de stress-verhogende en -verlagende factoren op het betreffende bedrijf gekeken. Hierbij is gekeken naar:

- **stalinrichting:** scharrelruimte / beun, voersysteem, bereikbaarheid legnesten etc;
- **klimaat:** natuurlijke of mechanische ventilatie, temperatuur en tocht;
- **licht:** doorlatend oppervlak, soort bijverlichting, oriëntatie (noord/zuid);
- **uitloop:** toegankelijkheid, begroeiing, schuilmogelijkheden etc;
- **gedrag van de kippen;**
- **het dagritme van de pluimveehouder.**

Het doel van de bedrijfsbezoeken was om bewust te leren kijken naar signalen die de kippen afgeven en dit terugleiden tot managementfactoren en factoren in de stal/uitloop, die je kunt veranderen.

Simpele panklare oplossingen zijn vaak niet voorhanden. Voor iedere pluimveehouder geldt dat hij zelf de uitdaging aan kan gaan om daadwerkelijk iets te doen met de aandachtspunten die hier staan beschreven.

Bewust kijken

Als pluimveehouder ben je zo vaak in de stal, dat een soort bedrijfsblindheid vrijwel niet te vermijden is. Tijdens de bedrijfsbezoeken is duidelijk geworden dat het een goede oefening is om de stal eens te bekijken door de ogen van een kip. Bijvoorbeeld een overzichtelijke stal voor de pluimveehouder hoeft niet overzichtelijk te zijn vanuit het gezichtspunt van een kip.

Uit de verschillende bijeenkomsten zijn hiervoor een aantal aandachtspunten naar voren gekomen:

Aandachtspunten om 'kip-signalen' te signaleren:

- Kijk van groot naar klein: van koppel naar individuele kip;
- Kijk door de ogen van een kip, op kipniveau;
- Kijk naar dieren die als indicator kunnen optreden;
- Gebruik al je zintuigen: horen, zien, ruiken, voelen;
- Heb aandacht voor risicomomenten en risicoplakten.

Stalinrichting

Aandachtspunten

- Om door de ogen van een kip naar de stalinrichting te kijken, kun je het beste door de knieën gaan. Je kunt dan ook voelen of er tocht door de stal gaat. Maak eventueel je hand of wang nat, dan voel je de eventuele tocht beter. Tocht kan voor oplopende stress zorgen, vooral waar de kippen rusten.
- Kippen kopiëren elkaars gedrag; ze willen het liefst allemaal tegelijk eten, rusten, scharrelen etc. Je kunt daar bij de stalindeling rekening mee houden. Om de kippen de kans te geven allemaal hetzelfde te doen, moeten de verschillende functies in de stal goed toegankelijk zijn. Een verhoogde voerketting, A-ruiters, legnesten e.d. kunnen obstakels in de stal vormen die de kippen belemmeren om van de ene plek naar de andere te komen en daardoor stress opleveren. Probeer te voorkomen dat kippen zich ophopen op bepaalde plaatsen in de stal. Het is belangrijk dat de kippen vluchtruimte hebben, als dat nodig is. Kijk dus goed waar de kippen zich ophouden en waarom.
- Een kip die moet vliegen en fladderen om de beun op te komen, maakt de anderen aan het schrikken, dus een te hoge beun is stressbevorderend. Een schuin rooster tegen de beun kan de kippen helpen makkelijk de beun op te komen. Een voerketting te dicht bij de rand van de beun belemmert de doorgang en geeft onrust.
- De legnesten zijn de belangrijkste plek in de stal, zorg dat de hennen daar ongestoord kunnen zitten, dus bij voorkeur geen nesten waar de kippen vanaf moeten om de eieren te rapen. Er mag geen licht in de nesten vallen.
- Strooisel is het mooiste wat er is voor hennen. Alle soorten stro zijn geschikt, hoe bewerkelijker en steviger, hoe beter. Houtkrullen geven al snel te veel stof.

- De ligging van de stal is bepalend voor de lichtinval en klimaat in de stal. Je moet je management aanpassen aan de ligging van de stal, zie toelichting bij licht en klimaat.
- Het is belangrijk dat er geen stress ontstaat bij de uitloopopeningen. Een geleidelijke overgang naar het buitenlicht is van belang, dit kan bijvoorbeeld door middel van een wintergarten. Ook het aantal uitloopopeningen is belangrijk. De kippen moeten het idee hebben dat ze over de hele breedte van de stal naar buiten kunnen. Uitloopopeningen bij voorkeur niet waar de kippen zich graag verzamelen in de stal, dit omdat daar zonlicht naar binnen komt en ze elkaar dan dooddrukken. Uitloop aan één kant, op het noorden, kan dit voorkomen.

Risicoplaatsen:

Plaatsen in de stal waar je extra aandacht kan besteden bij de stalinrichting:

- Uitloopopening waar kippen elkaar kunnen verdringen;
- De beun waar rustruimte voor alle hennen moet zijn;
- A-ruiters waar buitenbeentjes op weg kunnen kruipen.

Risicomomenten:

- Als de kippen van de opfok de legstal inkomen;
- Als er gevaccineerd wordt.

Klimaat

Aandachtspunten

- Wat telt is de gevoelstemperatuur voor de kip. Je kunt de kippen als indicator nemen. Gaan de kippen te dicht tegen elkaar aanzitten, dan is het te koud in de stal. Als de temperatuur oploopt, voel je dit al snel zelf, de kippen zullen bij te hoge temperatuur de vleugels laten hangen.
- Voldoende frisse lucht is erg belangrijk, een tussenschot in de stal in de lengte houdt een goede doorstroom van lucht wellicht tegen. Gaten in de scheidingswand kunnen luchtdoorstroom bevorderen, dit geldt zowel voor de tussenwand in de stal als van de stal naar wintergarten.
- Natuurlijk beluchting heeft als voordeel dat je goed mee kunt gaan met de temperatuurswisselingen buiten, en dat je zo dus geen grote overgang krijgt tussen binnen en buiten. Met een open nok kun je zo veel mogelijk gebruik maken van natuurlijke luchtstroom: overdag warmt de lucht in de stal op, stijgt omhoog en komt er een stroom op gang; s nachts koelt af, en zal de luchtstroom afnemen.
- Mechanische ventilatie heeft als voordeel dat je goed bij kunt sturen. Ventilatie is ook goed om stofophoping tegen te gaan.
- Tocht is heel onwenselijk in de stal en zal ontstaan wanneer er grote temperatuurverschillen zijn in de stal. Er mag in geen geval tocht rond de legnesten ontstaan, voel dit goed na, door bijvoorbeeld je gezicht nat te maken en te voelen op de betreffende plek.
- Regelmatige mestafvoer, via een mestband, helpt het klimaat goed te houden, een dikke laag stro voorkomt ook dat er te veel ammoniak in de stal vrij komt.

Risicoplaatsen:

- Waar tocht kan ontstaan;
- Ammoniakophoping door (natte)mest,

Risicomomenten:

- Wisselingen in het weer, kijk naar de weersvoorspelling en anticipeer daarop.

Licht

Aandachtspunten

- De kunst is om het licht in de stal op de juiste plek te hebben. Kippen hebben veel licht nodig bij het scharrelen en hebben graag schemer om te rusten en hun ei te leggen.
- De kip zal zich het meest op haar gemak voelen bij boslicht, ofwel gefilterd licht. Dit kun je dus proberen na te bootsen door voldoende daglicht binnen te laten maar geen (direct) licht van boven laat komen. Een wit plafond weerkaatst veel lichtwisselingen van buiten en geeft daarom onrust in de stal.
- Een wintergarten / scharrelruimte heeft als voordeel dat er een geleidelijke lichtovergang is naar buiten. Het nadeel is dat er weinig daglicht in de rest van de stal komt indien de openingen tussen stal en wintergarten klein zijn. Je kunt kijken of je in de tussenwand lichtdoorlatend gaas kan gebruiken.
- Kippen houden van variatie, dus een volledig gecontroleerd monotoon lichtstelsel zal niet aangenaam zijn voor de kippen.
- Zonlicht in de stal is niet verkeerd, maar als de strook zonlicht te klein is kunnen kippen zich daar verzamelen en elkaar verdrukken. Dus aan zuidkant van de stal bij voorkeur geen directe zoninval. Je kunt direct inkomend zonlicht voorkomen met behulp van donker gekleurd windbreekgaas of ander doek. Aan de noordkant is een middag-/avondzonnetje niet zo erg.
- Blauw licht of een peertje kan de kippen helpen om hun weg 's nachts te vinden naar het legnest, maar eigenlijk is het niet gewenst dat ze iets anders doen dan slapen als het donker is in de stal. Zie toelichting bij dagritme van de pluimveehouder.
- Verlenging van de dag kun je het best aan de voorkant doen, want een kip weet wanneer het buiten donker wordt en zal haar ritme daarop afstemmen. Je trekt dan 14 of 16 uur af vanaf het moment dat het buiten donker wordt en past je lichtschema geleidelijk aan per week. Als je dit wekelijks aanpast in de tijdschakeling is het voor de kip zonder problemen op te vangen en een heel natuurlijk ritme.

Risicoplaatsen:

- Directe lichtinval in de legnesten;
- Geconcentreerde zonlichtinval in de stal; direct zonlicht in de uitloopopeningen.

Risicomomenten:

- De overgang van opfok naar legstal, om stress te voorkomen kun je het beste het lichtschema van de opfokker overnemen en geleidelijk aanpassen aan je eigen schema.

Uitloop

Aandachtspunten

- Uitloop aan één kant van de stal geeft minder problemen met lichtinval, dat hinderlijk is bij een uitloopopening; maar uitloop aan twee kanten heeft als voordeel dat de kippen meer ruimte hebben om naar buiten te gaan, en ook de bange kippen makkelijker buiten komen.
- Vanuit de ogen van een kip moet er in de uitloop beschutting zijn op begrijpbare afstand (max 6 m). Een overvliegende roofvogel kan veel stress opleveren, als de kip niet snel beschutting vindt. Als 1 kip ergens van schrikt zal ze de anderen snel aansteken.
- Zorg dat de kippen zo snel mogelijk ver de uitloop ingaan zodat de groep brutale kippen de rest niet zal tegenhouden bij de uitloopopening van de stal.
- In de uitloop moet overzicht zijn voor de pluimveehouder om calamiteiten (dode kippen) tijdig te signaleren. Je kunt dus het beste werken met stroken struikgewas in een grasland.
- Voorbeelden van geschikte begroeiing: stroken maïs, vlier, wijnranken, (fruit)bomen, noten bomen.
- Drinkwater in de uitloop is volgens sommigen een stressverlagend element, het lokt de kippen verder de uitloop in, maar het kan ook een bron van vuil zijn.
- Zandbaden, een kip wil het liefst met het borstbeen in het koele zand. Je kunt een zandbak achter in de uitloop maken om de kippen verder de uitloop in te krijgen.

Risicoplaatsen:

- Een uitloop zonder beschutting.

Risicomomenten:

- Overkomende roofvogels, vliegtuigen, luchtballonnen

Gedrag van de kippen

Bij het kijken naar het gedrag van de kippen kun je het best kijken van groot naar klein: van de koppel naar de individuele kippen.

Aandachtspunten beoordeling van het koppel:

- De verdeling van de kippen over de ruimte en het gebruik van de ruimte zijn een belangrijke indicatoren voor het ontstaan van stress in de stal. Zijn er opstoppingen of conflicten? Ga na waarom die ontstaan.
- Er is een relatie tussen groepsgrootte en stress. Volgens sommigen is de ideale groepsgrootte voor een koppel 1500 hennen. Daarnaast is de benutting van de ruimte natuurlijk doorslaggevend voor de relatie tussen groepsgrootte en stress.
- De uniformiteit van het koppel is van groot belang bij het beperken van stress in de stal. Je kunt als pluimveehouder buitenbeentjes er beter tijdig uithalen om 'asociaal gedrag' te voorkomen. Bijvoorbeeld jonge bange hennen, of hennen met een zwakke gezondheid.
- Je kunt zien of de kippen sociaal met elkaar omgaan, als ze niet achter elkaar aanjagen, als ze een plek hebben waar ze 'loungen' (lekker ontspannen rondhangen).
- De verenkleur van de kippen heeft invloed op het pikgedrag. Witte kippen met bruine veertjes worden vaak aangepikt. Zie je helemaal geen veren in de stal liggen, dan eten de kippen ze waarschijnlijk op, wat mogelijk een indicator is voor stress, of een tekort aan eiwitten.
- Hanen bij de kippen hebben volgens sommigen een positief effect op het gedrag van de kippen, ze geven vaak voorbeeldgedrag in de uitloop. Aan de andere kant zijn hanen vaak ook pikobjecten, zeker als ze een afwijkende kleur hebben van de kippen. De vraag is hoeveel hanen je nodig hebt om geaccepteerd te worden bij de hennen, in de BD richtlijnen gaat men uit van 1 haan op 30 hennen.

Aandachtspunten beoordeling individuele kip:

- De kip maakt verschillende leeftijdsfase door, bijvoorbeeld rond de 25 weken zijn de hennen extra nieuwsgierig en verkennend. Je kunt daar op inspelen door ze extra strooigraan te geven, zodat ze lekker bezig zijn. De verschillende leeftijdsfasen zijn een indicator voor een gezonde kip.
- De conditie is natuurlijk ook erg belangrijk voor een stressvrije kip. Als een kip stinkt, weet je al dat zij 't niet lang redt. Gebruik dus al je zintuigen om na te gaan hoe het met de kippen gaat. Hoe de kip in de veren zit wordt als een belangrijke graadmeter erg belangrijk ervaren. Maar als er kale plekken ontstaan is het al veel te laat om ze het veren pikken af te leren.
- Het leggen van een ei kan een stressvolle activiteit worden als ze geen rustige plek heeft om het ei te leggen. Grondeieren ontstaan doordat een kip het nest niet meer tijdig kan bereiken of doordat ze er een gewoonte van heeft gemaakt ergens anders te leggen. In het eerste geval kun je er voor zorgen dat alle kippen zo veel mogelijk in dezelfde periode leggen en dus ook allemaal in dezelfde periode slapen, eten en rusten. Dit kun je sturen door de slaap- rust-, eet- en legfuncties duidelijk te scheiden in de tijd en ruimte. Om te voorkomen dat de kippen er een gewoonte van maken, moet je zorgen dat ze het ei niet zien liggen, bijvoorbeeld doordat het wegrolt naar een plek waar ze niet kan gaan zitten.

Risico momenten:

- Het ontstaan van buitenbeentjes;
- Het leggen van een ei indien er geen rustige plek is;
- Het moment dat opfokken in legstal komt.

Dagritme

Aandachtspunten voor het dagritme van de pluimveehouder

- Je kunt een kip moeilijk iets afleren, wel iets aanleren. Het is dus zaak veel aandacht te besteden aan het jonge koppel, om ze op een uniforme wijze te leren leggen, eten, rusten etc.
- Er is veel variatie in het aantal voerbeurten op de diverse bedrijven. Veel voerbeurten geeft bazige kippen de kans anderen te pesten, omdat ze hun maag al vol genoeg hebben. Het is belangrijk om tijdens de legperiode zo veel mogelijk rust in de stal te hebben, dus bij voorkeur geen voerbeurt tijdens de legperiode. Als optimum zou je 3 voerbeurten aan kunnen houden, mits de voerketting de hoeveelheid voer aan kan (10 cm per hen). Als richtlijn kun je het beste voeren vlak nadat de lichten aangaan en vlak na de leg.
- Hennen kennen je stem, ze zullen daar op reageren, je kunt daar gebruik van maken door een babbeltje met ze te maken .
- Het bijvoeren van strooigraan is een prima afleiding en bezigheid. Zorg dus dat ze daar lang mee bezig zijn, door het graan in een dikke laag stro of op een baal stro te strooien. Je kunt ook buitennest eitjes (die niet geschikt zijn voor de verkoop) vermengen met grit en strooitarwe, zijn ze gek op.

Risicomomenten:

- Veranderingen zoals vangen van hennen. Om stress te voorkomen moet je je aanpassen aan de kip, met vangen geven de kippen het tempo aan waarin het kan.

Je voorkomt veel onrust als je stressvolle gebeurtenissen 's avonds uitvoert, net voordat de kippen gaan slapen. Voor de overgang van opfok naar legstal is het echter beter als de hennen overdag komen, dan kunnen ze beter acclimatiseren, eten en drinken.

Conclusies

- Kippen houden met hele snavels is voor de deelnemende pluimveehouders wel een uitdaging maar geen probleem. Er zijn veel aanknopingspunten om dagritme, de stalinrichting, klimaat, licht en uitloopinrichting af te stemmen op de behoeftes van de kip.
- Het houden van hennen met hele snavels is een uitdaging die iedere pluimveehouder zelf kan aangaan. Veranderingen van het management kan aan de hand van de aandachtspunten worden doorgevoerd. Het vraagt in sommige gevallen om radicale beslissingen, die de stalinrichting en uitloopinrichting op zijn kop kunnen zetten.
- Om een 'sociaal koppel' te krijgen moet je selectief zijn en buitenbeentjes er tijdig uithalen.
- Er is veel te bereiken met een goede stalinrichting en uitloop maar uiteindelijk zijn externe factoren zoals opfok en ras ook heel bepalend. Een goede opfok vormt de basis voor een van nature rustige kip.

Deze brochure is tot stand gekomen als activiteit van het project Eko Pluim en mede mogelijk gemaakt door Provincie Gelderland en Provincie Brabant (LIB).

Aan deze brochure hebben meegewerkt:

Leo Coumans, Cor de Bresser, Theo Verwijst, Antoine Damen, familie Kroesbergen, Piet Baars, Jaap van Deelen, Jan Valk, Johan Pikstra, Chris Borren, familie Speelman, familie Slingenbergh, Aris Goed, Jan van den Ham.

Monique Bestman (Louis Bolk Instituut, begeleiding)

Yvonne van Hierden (Animal Science Group Wageningen UR begeleiding)

Ron Methorst, Renske Loefs (Agro Eco, initiatie, begeleiding en verslag)

